

بازخوانی فقهی
امر به معروف، نهی از منکر
و اجرای حدود

سید مصطفی محقق داماد

www.ketab.ir

محقق داماد، سیدمصطفی، ۱۳۲۴ - Mohaghegh Damad, S. Mostafa	سرشناسه
بازخوانی فقهی امر به معروف و نهی از منکر و اجرای حدود / سیدمصطفی محقق داماد.	عنوان و نام پدیدآور
تهران: مرکز نشر علوم اسلامی، ۱۳۹۶	مشخصات نشر
۲۶۰ ص.	مشخصات ظاهری
۹۷۸-۹۶۴-۶۵۶۷-۳۱-۳	شابک
فیبا	وضعیت فهرست نویسی
واژه نامه	یادداشت
کتابنامه	یادداشت
نماینه	یادداشت
امر به معروف و نهی از منکر	موضوع
Enjoining what is good and prohibiting what is evil*	موضوع
امر به معروف و نهی از منکر -- جنبه های قرآنی	موضوع
Qur'anic teaching -- Enjoining what is good and prohibiting what is evil*	موضوع
امر به معروف و نهی از منکر -- احادیث	موضوع
Hadiths -- Enjoining what is good and prohibiting what is evil*	موضوع
حدود (فقه)	موضوع
Hadd punishment (Islamic law)	موضوع
مرکز نشر علوم اسلامی	شناسه افزوده
BP۲۲۶/۴/م۳ب۲۱۳۹۶	رده بندی کنگره
۲۹۷/۳۷۷۵	رده بندی دیویی
۴۶۶۱۸۹۵	شماره کتابشناسی ملی

مجموعه آثار علامه
مرتبه اول
مجله مطالعات

مرکز نشر علوم انسانی

تألیف سید مصطفی محقق

گرافیسٹ، طراح و اجرای جلد کاوه حسن بیگلر

لیتوگرافی کوثر
چاپ متن دایره سفید
صحافی حقیقت
تیراژ ۱۰۰۰ نسخه
چاپ اول بهار ۱۳۹۶

تهران، خیابان شریعتی، نرسیده به مترو قیطریه، ایستگاه پل رومی، پلاک ۱۷۹۰

تلفن: ۲۲۶۰۶۴۱۴ - ۲۲۰۰۸۷۷۸

فهرست

۷	مقدمه
۱۱	گفتار اول
۱۱	تعریف معروف و منکر
۱۱	الف) تعریف معروف
۱۳	ب) تعریف منکر
۱۴	نقد و بررسی
۱۵	گفتار دوم
۱۵	حکم امر به معروف و نهی از منکر
۱۵	الف) وجوب امر و نهی
۱۵	۱. نظریه سمعی بودن وجوب امر و نهی
۱۷	۲. نظریه عقلی بودن وجوب امر و نهی
۲۰	نقد و بررسی
۲۱	ب) نوع وجوب امر به معروف و نهی از منکر
۲۱	۱. نظریه عینی بودن وجوب امر و نهی و ادله آن
۲۱	۲. نقد نظریه عینی بودن وجوب
۲۳	۳. فایده فقهی این اختلاف
۲۴	۴. تحلیل روایت مسعدة بن صدقه

۳۰. ۵. امر به واجب، امر به مستحب
 ۳۲. نقد و بررسی
 ۳۹. پ) تقسیم منکر
 ۴۰. ت) «رفق» در امر به معروف و نهی از منکر

گفتار سوم

۵۱. رابط امر به معروف و نهی از منکر
 ۵۱. شب اول: علم و آگاهی به معروف و منکر
 ۵۱. تندروی‌ها در زمان ما و صدور فرمان هشت ماده‌ای
 ۶۰. لزوم آن‌هایی با آیات فن
 ۶۲. نتیجه‌گیری
 ۶۸. علم شرط واجب است یا شرط واجب؟
 ۶۸. طریق علم
 ۷۱. آگاهی مرتکب منکر، بارک سرف
 ۷۱. آثار قضائی
 ۷۴. شرط دوم: احتمال تأثیر
 ۷۵. ۱. علم به تأثیر امر و نهی
 ۷۵. ۲. علم به عدم تأثیر امر و نهی
 ۷۵. ۳. ظن به عدم تأثیر امر و نهی
 ۷۶. ۴. ظن به تأثیر امر و نهی
 ۷۶. طرح یک سؤال
 ۷۹. شرط سوم: اصرار مرتکب بر عمل حرام و ترک واجب
 ۸۰. ۱. وجود اماره قطعیه بر امتناع
 ۸۰. ۲. وجود اماره قطعیه بر قصد تکرار
 ۸۱. ۳. وجود اماره ظنیه بر امتناع
 ۸۲. عدم علم یا شک بر اصرار مرتکب
 ۸۳. مسائل:
 ۸۴. شرط چهارم: اطمینان بر عدم مفسده و ضرر
 ۸۶. ۱) اقسام ضرر
 ۸۷. ۲) ادله شرط چهارم
 ۸۸.

۹۰	نقد و بررسی ادله
۹۸	مسائل:
۱۰۰	شرط پنجم: متجنب و عادل بودن آمر و ناهی
۱۰۳	شرط ششم: مکلف بودن شخص مأمور و منهی
۱۰۵	گفتار چهارم
۱۰۵	مراتب انکار
۱۰۵	الف. انکار قبی
۱۰۹	نظر امام خمینی ^(۳)
۱۱۱	ب. انکار گفتار - (السانه)
۱۱۶	نقد و بررسی
۱۲۰	ج. انکار کردار
۱۲۰	حکم اقسام انکار کردار
۱۲۰	زدن بدون جراحت
۱۲۳	امر به معروف و نهی از منکر توأم با جاحث و قتل
۱۲۷	گفتار پنجم
۱۲۷	اقامه حدود
۱۲۷	الف. اقامه حدود در زمان حضور امام ^(۴)
۱۲۸	۱. اجماع
۱۲۸	۲. روایات
۱۲۹	ب. اقامه حدود در زمان غیبت امام ^(۵)
۱۲۹	۱. اقامه حدود در زمان غیبت به طور خاص
۱۳۵	۲. اقامه حدود در زمان غیبت به طور عموم
۱۴۹	پیوست‌ها برای مطالعه
۱۵۰	پیوست شماره ۱
۱۵۰	حدود در زمان غیبت: اجرا یا تعطیل؟
۱۵۳	۱. موافقان اجرا و دلایل آنان
۱۵۶	۲. قائلان به تعطیل و دلایل آنان

۱۶۴	نقد و بررسی
۱۷۳	پیوست شماره ۲
۱۷۳	تحقیق و تحلیل در اقوال فقیهان در مسئله اجرای حدود در زمان غیبت
۱۷۵	تحلیل متون شیخین
۱۷۵	متن اول
۱۷۷	متن دوم
۱۷۸	نقد ابن ادریس به شیخ طوسی
۱۷۹	بررسی کلام ابن ادریس
۱۸۲	پیوست شماره ۳
۱۸۲	بازخوانی مقبوله عمر بن حنظله
۱۸۲	آیه شریعه ردائیه و مقبوله عمر بن حنظله
۱۸۴	تحلیل و بررسی
۱۸۷	حق نقد قدرت برای مردم
۱۸۸	تحاکم إلى الطاعات
۱۸۸	بیان استدلال به حدیث برائت ولایت فقیه و اجرای حدود
۱۸۹	نقد
۱۸۹	مقدمه
۱۹۲	اثبات مدعا
۲۰۲	پیوست شماره ۴
۲۰۲	چند گزارش از منابع خبری
۲۱۱	پیوست شماره ۵
۲۱۱	قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر
۲۲۱	پیوست شماره ۶
۲۲۱	نقدی بر قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر
۲۳۳	پیوست شماره ۷
۲۳۳	یک نمونه از حکم قصاص
۲۳۵	منابع
۲۴۵	فهرست‌ها

مقدمه

تو بیا دشمن نفس هم خانه ای
چه در بند پیکار بیگانه ای؟
تو خود را چو کودک ادب کن به چوب!
به گرز گران مغز مردم مکوب!
سعدی

۱. هماهنگی توسط تمدن اسلامی در قرون متمادی با استنباطات فقها کاملاً در تاریخ فقهات مشهود است.

این مسئله اختصاص به تاریخ فقهی یا فقه کیفری اسلامی ندارد، بلکه در مبحث فقه عمومی و سیاسی اسلامی تحولات گسترده‌ای در طول تاریخ ادبیات اسلامی به چشم می‌خورد که کاملاً مشهود است. اکثر ترسرها، حلول تحولات اجتماعی و مدنی در زندگی مسلمانان بوده است.

مقایسه اندیشه‌های سیاسی روزهای آغازین اسلامی با اندیشه‌های قرون بعدی می‌تواند مدعای ما را به اثبات رساند. اولین نظریه‌های سیاسی اسلام در قرون اولیه در قیاس با آنچه به تدریج با توسعه تمدن اسلامی در مجامع علمی، توسعه متفکران اسلامی مطرح شده بسیار جالب است و به رغم تفاوت عمیق و ویژگی‌های ناملموس و متضادی که میانشان محسوس است، شگفت این است که همه به منابع اسلامی و فقهی تکیه می‌کنند. فقیهان و متکلمان اهل سنت نظریه حکومت روحانی یا امارت و خلافت و دولت‌داری را رفته رفته طی چند قرن تدوین کردند و در انجام پذیرفتن این مقصود تنها امکان داشت که اساس نظریات خود را بر احکام اخلاقی و تهدیدی قرآن مبتنی سازند.

نخستین مایه‌های نظام سیاسی و فکری دولت اسلامی، در مدت سی سال زمان خلافت مأمون و معتصم و واثق (۱۹۸-۲۳۲ق) توسط معتزلیان به وجود آمد و مکتب رسمی زمامداری شد. معتزله اغلب ایرانی بودند و برای عقل اعتبار بسیار قائل بودند و وحی و احکام شرعی را در درجه دوم آن قرار می‌دادند.

گذشته از این، در غالب موارد، مکاتب وابسته به تسنن در این امر به خصوص با معتزله متفق بودند.^۱ واقعیت آن است که دو اصل از پنج اصلی که مکتب اعتزال را از دیگر مکاتب متمایز می‌سازد اصولی‌اند که به طور مستقیم، موضع‌گیری سیاسی خاصی را بیان می‌کنند.

عقل «نزلة بین المنزلتین» که قدیمی‌ترین و شاید بدیع‌ترین اصل معتزله باشد، و به عبارت ساده‌تر، حدانی که گناه بزرگی مرتکب می‌شود مربوط است، مستقیماً از نتایج نظلم سیاسی حاصل شده است. یعنی آنکه مسلمان گناهکار از جامعه مؤمنان خارج می‌شود و زنی یهودی و مسیحی یا کافر محسوب نمی‌گردد. فقط در طبقه فاسقان جای مرگ قرار می‌گیرد. پس از توبه واقعی و پایداری و قبول مجازات شرعی (حد) در همین دنیا، به رابدهی و اخروی رهایی یابد. چنین موضع میانه‌ای به افراد فرصت می‌داد که در جامعه، از قدرتی که کم و بیش فاسد و مظنون باشد، فاصله بگیرند یا از همکاری و هم‌پیشی با مرجع شورشگری افراطی خوارج و زیدیه دوری گزینند.

اصل دوم، که شامل تکلیف «امر به معروف» و «نهی از منکر» است، اصلی است کاملاً سیاسی. زیرا اصولاً تشکیل حکومت و کلیه تنظیمات آن از فرایند و شاخه‌های امر به معروف است. اجرای حدود شرعیه و به طور کلی کلیه امور، حقیقتاً جنبه از شئون امر به معروف است. این اصل، دو رویه دارد. یعنی هم می‌تواند شورش مسلحانه «خروج» را علیه قدرت ناحق و مستبد توجیه کند و هم به صاحب قدرت امکان می‌دهد که

۱. وجوه تمایز مکتب معتزله از مکاتب دیگر را در کتاب اینجانب تحت عنوان مطالعات تطبیقی در فلسفه اسلامی، تهران، خوارزمی، ۱۳۷۹ مطالعه خواهید فرمود.

به نام سنت، هر نوع جنبش مخالفی را «بدعت» شمرده، همان طور که بارها پیش آمده است، آن را سرکوب کند. چنان که معتزلیان در دوره ای که قدرت دولت را در دست داشتند، احمد بن حنبل و بسیاری دیگر از سنت گرایان مانند حارث بن مسکین (مالکی) و بویطی (شافعی) را فدای افراط و مبالغه در مذهب و خشونت سیاسی خود کردند. دیری هم نپایید که با خارج شدن دولت خلافت از دست ایرانیان و بر سرکار آمدن متوکلا، خود معتزله نیز فدای همان افراط و همان خشونت گردیدند. این خشونت ها همه مبتنی به اصل امر به معروف و نهی از منکر بود.

افزون بر زمان زمام دولت در دست فقیهان اهل تسنن در زمان خلیفه متوکل (حکومت: ۳۲ - ۴۷) اجرای اصل حکم امر به معروف و نهی از منکر به وسیله دولت اوباعث چنان یات برانی هایی شد که هنوز به خاطر آن متوکل را لعن می کنند. عملکرد این اصل تسنن در مورد مذهب داری شدید از دولت و اطاعت سیاسی چشم بسته از خلیفه به خاطر وحدت دین اسلامی با امپراطوری آن به جایی کشید که سبب شد حتی بنیان گذار مکتب حنبلی و حدام راهبران مکتب جدید آن و مردم به اصل «امر به معروف» هم سوء ظن پیدا کنند. از این جهت به عنوان عکس العمل، اصولاً اجرای امر به معروف و نهی از منکر را موجب بروز سورش و تفرقه در میان دولت و امت اعلام کردند.

۲. بحث «امر به معروف و نهی از منکر» یکی از مباحث مهم در فقه اسلامی است. امر به معروف و نهی از منکر دو دستور مهم الهی اند که خداوند متعالی در مهم آیات فراوان به اهمیت آن اشاره کرده و مسلمانان را به انجام دادن آن توصیه فرموده است. آیات و

۱. سوره آل عمران، آیه ۱۰۴: وَلَتَكُنْ مِنكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ....

سوره آل عمران، آیه ۱۱۰: كُنْتُمْ خَيْرَ أُمَّةٍ أُخْرِجَتْ لِلنَّاسِ تَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ....

سوره آل عمران، آیه ۱۱۴: يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَتُسَارِعُونَ فِي الْخَيْرَاتِ وَأُولَئِكَ مِنَ الصَّالِحِينَ.

سوره اعراف، آیه ۱۹۹: خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ.

سوره اعراف، آیه ۱۵۷: الَّذِينَ يَقْبَلُونَ الرَّسُولَ النَّبِيَّ الْأُمِّيَّ الَّذِي يَجِدُونَهُ مَكْنُوزًا عِنْدَهُ فِي الْكُتُبِ وَالْإِنْجِيلِ يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ

وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ وَسُورَةُ لَعْمَان، آیه ۱۷ - سوره حج، آیه ۳۱ - سوره توبه، آیات ۷۱، ۷۲ و ۱۱۱.

احادیث زیادی هم که در سطور آینده خواهید دید در این خصوص برای ما واصل شده است. مصالح فراوان مرتب بر رعایت این دستور الهی در زندگی اجتماعی انسان‌ها بر کسی پوشیده نیست، و اینکه قوام زندگی معادتمند اجتماعی انسان‌ها به رویکرد به این دستور الهی بستگی دارد، امری مسلم است. ولی از سوی دیگر، این چند پرسش وجود دارد:

چه حدود و مراتبی دارد؟

چه مراتبی از آن جنبه عمومی دارد و چه مراتبی مختص گروه یا افراد خاصی است؟

آیا از عدم تعیین و تفکیک وظایف نتیجه معکوس حاصل نمی‌گردد؟

«امر» «نهی» اصولاً به چه معناست؟

یا بدین معناست که هر کس در هر سطحی، با داشتن هر اندازه معلومات، بر اساس برداشته‌ای شخصی خود از شریعت، به دیگران دستور و فرمان دهد و حتی گاه مبادرت به ضرب و شتم نماید یا آنکه بدان معناست که افراد جامعه ایمانی بایستی متخلق به اخلاق مراقبتی باشند. یعنی در قبال زندگی دیگران، حفظ جان و مال و آبرو و نیز سلامتی و آرامش آن بی‌تفاوت باشند.

نحوه اقدام اشخاص آیا به نحوه شرتی است یا آنکه با وجود گروهی خاص که از سوی مدیریت اجتماعی موظف به امور انتظامی است، اقدام فقط بایستی به نحو اطلاع دادن به آنان باشد؟

نویسنده در این نوشتار در مقام پاسخ به سؤالات فوق است. ولی ابتدا به تعریف فقهی معروف و منکر، بیان حکم امر به معروف و نهی از منکر، بررسی شرایط امر و نهی، چگونگی مراتب انکار و اقامه حدود پرداخته می‌شود و سپس اختصاراً به فقه در عصر غیبت و شرایط مجری حدود بررسی خواهد شد.

از صاحب نظران کرام، انتظار هدایت کریمانه و نظر خطاپوش دارد.

سید مصطفی محقق داماد - بهار ۱۳۹۶